

MAKK FERENC

BORISZ, EGY XII. SZÁZADI TRÓNKÖVETELŐ

Az Árpád-házi királyok története egyúttal trónkövetelők históriája is, hiszen csaknem mindegyik uralkodó trónjának árnyékában meghúzódott egy vagy több trónaspiráns. Utóbbiak közé tartozott a XII. században Borisz herceg is, aki életének nagyobbik felét, mintegy negyedszázadot fordított arra, hogy megkísérelje előbb II. Bélától (1131–1141), majd pedig II. Gézától (1141–1162) elragadni a koronát s vele együtt az országot.

A magyar királyság a XII. században rangos helyet, komoly nemzetközi tekintélyt vívott ki magának Kelet-Közép-Európában. Ezért érthető, hogy az országban lejátszódó fontosabb történések nemcsak a magyar, hanem a külföldi forrásokban is egyaránt hangot kaptak. Borisz hatalom-megszerzési kísérleteiről a hazai krónikák mellett számos idegen – így francia, német, osztrák, cseh, lengyel és bizánci – kútfő tudósít. Ezek a híradások felvázolják ugyan Borisz pályafutásának főbb állomásait, de a trónkövetelő kalandos életének sok lényeges mozzanatát teljesen homályban hagyják; talányok és rejtélyek kísérik egész életútját.

Már származásával kapcsolatban felvetődik néhány talányos kérdés. A forrásokból az világosan kiderül, hogy Borisz anyja Eufémia orosz hercegnő – Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem (1113–1125) leánya – volt,¹ ugyanezekből a kútfőkből azonban már nem állapítható meg Borisz apjának a személye. Erre vonatkozóan a magyar krónikák a következőket tartalmazzák. Kálmán király (1095–1116) első, normann hitvesének halála után 1112-ben feleségül vett Eufémiát, akit azonban a király házasságtörésen ért, s ezért visszaküldte őt hazájába, ahol Eufémia megszülte házasságtörésben fogant gyermekét, Boriszt. E tudósítás egyértelműen arról tanúskodik, hogy Kálmán király nem tekintette saját fiának Boriszt,² ugyanakkor a külföldi források egyáltalán nem vitatják azt, hogy Borisz Kálmán király gyermeke volt.³ Az egészen természetes, hogy Borisz önmagát Kálmán fiának tartotta. Ez abban is világosan kifejezésre jutott, hogy atyai névként a Kálmán (bizánci forrásban: Kalamanos) nevet is viselte.⁴ Bizonytalan a herceg születésének éve és helye, Borisz

¹ HODINKA A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916 (a továbbiakban: HODINKA 1916.), 95; E. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum* I. Bp. 1937 (a továbbiakban: SRH. I.) 429.

² SRH I. 429.

³ A. F. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* I–III. Bp. 1937–1938. (a továbbiakban: G) 28, 442, 1765, 1766.

⁴ J. A. DIETEN: *Nicetae Choniatae Historia. Corpus fontium historiae Byzantinae* XI/1. Berolini et Novi Eboraci 1975 (a továbbiakban: N) 93. Ehhez ld. HODINKA A.: Kálmánfi (Kolománovics) Borisz. *Történelmi Tár* 1889, 443; MORAVCSIK GY.: *Bizánc és a magyarság*. Bp. 1953, 77.

valószínűleg 1114 táján nagyapja udvarában, Kijevben látta meg a napvilágot. Gyermekkoráról és ifjúságáról semmit sem tudunk. Feltehető, hogy ezt az időszakot Kijevben töltötte, ahol Vlagyimir Mohomah halála után Eufémia testvére, Msztyiszláv lett az orosz nagyfejedelem (1125–1132).⁵

Borisz alakjára akkor vetnek ismét fénysugarat a források, amikor az ifjú herceg – 1130–1131-ben – útra kelt, elhagyta hazáját, és Görögországba távozott.⁶ Ezzel vette kezdetét élete végéig tartó bolyongása egyik fejedelmi udvarból a másikba. Mindig és mindenütt egyetlen nagy cél lebegett szeme előtt: a magyar királyok koronájának elnyerése. Bizáncba is azért ment, hogy „az atyai származás jogán” magának követelt korona megszerzéséhez a konstantinápolyi uralkodótól kérjen segítséget.⁷ Borisz nem véletlenül kereste fel ekkor éppen a bizánci császár (basileus) udvarát. A magyar–bizánci viszony ebben az időben az évekig – 1127-től 1129-ig – elhúzódó háborúskodások⁸ nyomán meglehetősen hűvös volt, és a trónkövetelő herceg nem alaptalanul gondolhatott arra, hogy a basileus támogatni fogja a magyar korona megkaparintására irányuló elképzeléseit. Számításában azonban csalódnia kellett. Igaz, hogy Ioannes Komnenos császár (1118–1143), akinek felesége, Piroska Szent László király leánya volt, barátságosan fogadta a kijevi fejedelem rokonát, kitüntető kegyének jeleként valószínűleg felruházta őt a magas *panhypersebastos* ranggal, és feleségül adta hozzá saját unokahúgát, Anna Dukaina hercegnőt, de politikai terveit nem karolta fel. Borisz politikai ambícióit jól jelzi, hogy mint trónkövetelő a *krales* (király) címet is felvette és használta Bizáncban.⁹

A császár döntése nemcsak kellemetlenül érintette, hanem eléggé meg is lepette Boriszt, mert joggal vélhette úgy, hogy a magyarországi állapotok alakulása kifejezetten az ő kezére játszik. A magyar viszonyokról ekkoriban érkező hírek ugyanis arról tanúskodtak, hogy az úri osztály különböző csoportjai között a végső-kig kiéleződtek a hatalmi ellentétek, amelyek következtében a magyar királyság 1131 közepére a belháború szakadékanak szélére sodródott. Mindez az 1131 elején történt uralkodóváltással volt kapcsolatban. 1131 tavaszán elhunyt Kálmán utóda, II. István (1116–1131), s helyét a trónon a Kálmán parancsára megvakított II. (Vak) Béla foglalta el. A magyar főurak egy jelentős része (Kálmán és II. István egykori

⁵ Borisz valószínű kijevi neveltetésére és tartózkodására ld. pl. С. П. Розанов: Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. Известия Академии Наук СССР. VII. серия. Отдел Гум. Наук. № 8–9. Ленинград. 1930 (a továbbiakban ROZANOV 1930) № 9. 649; R. KERBL: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenköningreich. Wien 1979, 64. – Egyébként Borisz anyja 1139-ben Kijevben halt meg (HODINKA 1916, 99).

⁶ A kutatók egy része feltételezi, hogy Borisz herceg azonos azzal a Bors ispánnal, aki II. István király ellen összeesküvést szőtt az 1120-as évek végén, majd kénytelen volt Bizáncba emigrálni. Így vélekedik pl. K. Грот: Изъ истории Угрии и славянства въ XII веке (1141–1173). Варшава 1889, 24; A. B. URBANSKY: Byzantium and the Danube Frontier. New York 1968, 47; KERBL: i. m. 65–66; KRISTÓ GY: Magyarország története 895–1301. Egyetemi jegyzet, Bp. 1984, 137. Mi nem fogadjuk el Bors és Borisz azonosságát, mert annak forrásos alapja nincs. Hasonlóan nyilatkozik pl. ROZANOV: i. m. 650.

⁷ G. 28, 1765, 1766.

⁸ Az 1127–1129-es magyar–bizánci katonai konfrontációra ld. PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Bp. 1899², 234–238; МАКК F.: Magyarország a 12. században. Bp. 1986. (a továbbiakban: МАКК 1986), 101–102.

⁹ Borisz görög feleségének nevére, a trónkövetelő udvari rangjára és a *krales* cím használatára ld. V. LAURENT: Arété Doukaina, la kralaina. Byzantinische Zeitschrift 56 (1972) 35–39; KERBL: i. m. 85–86.

híveinek vezető csoportja) azonban ellenséges érzelmeket táplált a vak királlyal szemben, és a megfelelő időre várt, hogy ellene fordulhasson. A király nem maradt tétlen, és energikus, a szerb fejedelmi házból származó neje, Ilona királyné közreműködésével könyörtelen módon leszámolt az ellenzék vezéreinek többségével. 1131 nyarán II. Béla országos gyűlést hívott össze a Maros parti Aradra. Itt az uralkodó hívei a királyné felszólítására rátámadtak az ellenpárt képviselőire, közülük 68 előkelő urat kegyetlenül lemészároltak, többeket megcsonkítottak, másokat pedig börtönbe vetettek.¹⁰ Konstantinápolyban természetesen tudtak ezekről az eseményekről, a basileus mégsem vállalkozott arra, hogy tevőlegesen beavatkozzék a magyar hatalmi villongásokba, mert egyrészt ebben az időben (1130–1135) Bizánc minden erejét a hódító kis-ázsiai szeldzsuk emirátusok elleni háború kötötte le, másrészt a basileus helyzetét éppen ezekben az években igen komoly belső hatalmi villongások is nehezítették.¹¹

Ioannes császár magatartása egyáltalán nem szegte Borisz kedvét, csupán alkalmasabb pártfogó után nézett, és – talán orosz földön keresztül – Lengyelországba ment. Itt valóban nagyobb szerencsével járt, minthogy a lengyel uralkodó, III. Bolesław – orosz csapatokat is szerevve – fegyveres segítséget nyújtott neki. Bolesław nyilván azt remélte, hogy Borisz hatalomra kerülése esetén lengyel–magyar politikai és katonai szövetség jön létre, amely erős gátat vet majd a keleti irányú német terjeszkedő törekvéseknek.¹² A lengyel udvarban keresték fel nagy számban Boriszt azok a magyar előkelő urak, akik szembenálltak II. Béla uralmával, és a trónkövetelőt elismerték Kálmán király fiának. Ezek felajánlották neki a koronát, és kérték, hogy haddal jöjjön Magyarországra.

Az orosz csapatokkal kiegészült lengyel sereg 1132 júliusában Bolesław és Borisz vezetésével nyomult magyar földre. II. Béla – osztrák segélyhaddal megerősített – csapatai a Sajó völgyében vonultak fel Boriszék ellen. Az összecsapás előtt II. Béla királyi tanácsot tartott, és ezen feltette a kérdést a nagyuraknak: véleményük szerint Borisz fattyú vagy pedig Kálmán király fia? E kérdésfelvetésnek az adott jelentőséget, hogy a korabeli Magyarországon sem kialakult trónörökösi intézmény, sem meghatározott öröklési rend nem volt. Egyetlen trónöröklési elv létezett: mindenki, aki férfi-, illetve nőágon rokonságban állott az Árpádokkal, jogot formálhatott a királyi koronára. A gyakorlatban azonban ennek az elvnek az érvényesülését döntően a mindenkori erőviszonyok határozták meg. Borisz fattyú, azaz törvénytelen származásának kimondása azt jelentette, hogy a trónkövetelő korona iránti igényének törvényes jogalapja nincs. A király nyílt kérdésére Borisz em-

¹⁰ SRH I. 446–447. – Az aradi gyűlés időpontjára ld. KRISTÓ GY.–MAKK F.: Krónikáink keletkezéstörténetéhez. Történelmi Szemle 1972, 198–203.

¹¹ F. CHALANDON: Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles II. Jean II. Comnène (1118–1143) et Manuel I. Comnène (1143–1180). Paris 1912, 17–18, 81–109. Teljességgel elfogadhatatlan az a vélemény, mely szerint a basileus ekkor azért nem támogatta II. Béla ellenében Boriszt, mert állítólag a vak király a görög császár pártfogoltja volt, s koronáját is annak köszönhette, hogy az 1129-es magyar–bizánci békekötésben II. István bizánci nyomásra elismerte Vak Béla jogát a trónra (KERBL: i. m. 69, 72).

¹² A korabeli lengyel politikára ld. T. MANTEUFFEL: Historia Polski I/1. Warszawa 1958, 222–227. – A Boriszt támogató orosz csapatokat egyesek (pl. ROZANOV 1930, 654) zsoldosoknak, mások (pl. FONT M: Fattyú volt-e Borisz? Interpress Magazin 1984. 10. szám 25.) Bolesław szövetségeseinek tartják.

berei kitérő, felemás választ adtak, mire az uralkodó hívei rájuk rontottak, és kíméletlenül lemészárolták őket. Az aradi gyűlés véres eseményei ismétlődtek meg ekkor, s a Borisz-párt a vérfürdő során érzékeny veszteséget szenvedett¹³. Ezt követően II. Béla serege július 22-én megütközött Bolesław hadával, s megfutamította azt¹⁴. Borisz reményei kudarcot vallottak, és a lengyel uralkodó több akcióra nem is vállalkozott a herceg érdekében. II. Béla az évek során III. Bolesław ellen német-cseh-halicai-magyar szövetséget hozott létre, amelynek nyomására a lengyel fejedelem 1135-ben – a német császár előtti merseburgi behódolása nyomán – végleg elállt Borisz ügyének támogatásától.¹⁵

Ezután Boriszról több mint egy évtizedig hallgatnak a források. Talán Kijevben húzta meg magát, de az is lehet, hogy visszatért Konstantinápolyba. Az Árpádok koronájáról azonban továbbra sem mondott le. Ezt bizonyítja az, hogy amikor újra színre lépett, ismét trónkövetelőként jelent meg. A források elmondják: 1146 első napjaiban Borisz a cseh fejedelem közvetítésével felkereste III. Konrád német királyt, akitől azt kérte, hogy legyen segítségére a magyar korona megszerzésében.¹⁶ III. Konrád, aki szívesen látott volna a magyar trónon II. Géza helyén egy, a német birodalomtól függő vazalluskirályt, az osztrák örgróffal és bajor herceggel egyetértésben lehetővé tette Borisznak, hogy német földön sereget toborozzon magának.¹⁷ A trónkövetelő zsoldosai 1146 tavaszán betörték Magyarországra, és elfoglalták Pozsony várát. A támadás hírére II. Géza hadaival azonnal Pozsony alá vonult, és visszavette azt a rablólovagoktól. Majd a Borisznak nyújtott támogatás megbosszulására 1146 szeptemberében a király és a bán vezette országos sereg benyomult Ausztriába, ahol súlyos vereséget mért az osztrák örgróf s bajor herceg ármádiájára.¹⁸

Borisz féktelen hatalomvágy fűtötte, ezért a kudarc most sem törte meg, kokonok megszállottsággal, fanatikus elvakultsággal látott hozzá újabb próbálkozásához. Néhány elégedetlenkedő magyar nemes is hívta őt, hogy jöjjön az országba és legyen a királyuk.¹⁹ A trónkövetelő 1147 nyarán a magyar földre érkező francia keresztiesek táborában – a francia uralkodó, VII. Lajos beleegyezése nélkül – titokban becsempészte magát az országba.²⁰ Elkecsereedett kísérlet volt ez Borisz részéről annak érdekében, hogy a királyságban válsághelyzetet idézzen elő, ami alkalmat nyújthatott volna neki a Géza elleni fellépésre. Miután a magyar király gyorsan értesült arról, hogy ellensége a keresztiesek között van, VII. Lajostól azonnal követelte a trónjára törő herceg kiadatását. A francia uralkodó – tudván azt, hogy Borisz a bizánci császár rokonságához tartozik – a basileus iránti gesztusból megtagadta a herceg kiszolgáltatását, és magával vitte őt Konstantinápolyba.²¹ Borisz végül örülhetett, hogy VII. Lajos jóvoltából kalandos és vakmerő tettéért nem kellett életével fizetnie.

¹³ SRH I. 447–451.

¹⁴ SRH I. 451–452. Borisz lengyel földön is használta a király címet (G 2290.).

¹⁵ PAULER: i. m. 244; ROZANOV 1930, 657–658; MANTEUFFEL: i. m. 227; В. Т. Пашуто: Внешняя политика Древней Руси. Москва 1968, 168.

¹⁶ G 1765, 1766.

¹⁷ III. Konrád magyar politikájára ld. ACSÁDY I.: A magyar birodalom története. Bp. 1903, 209; МАКК 1986, 120.

¹⁸ SRH I. 543–547; G 505, 559, 751, 762, 763, 1484, 1766–1768, 1956, 2644 stb.

¹⁹ SRH I. 459.

²⁰ G 1720.

²¹ G 1721.

A XII. század közepére rendkívül feszültté vált a magyar–bizánci viszony. A magyar uralkodó osztály – saját balkáni befolyásának fokozása érdekében – erkölcsi, politikai és katonai támogatásban részesítette a bizánci függés ellen 1149-ben fellázadt szerbeket.²² A görög hadak, miután 1150 őszén szerb földön teljesen szétverték a szövetséges szerb–magyar sereget, Manuel Komnenos császár (1143–1180) vezetésével Magyarország ellen indultak, amelynek királya éppen akkor Halicsban háborúzott. A minden eshetőségre számító Borisz is a bizánciakkal tartott, de a basileusnak nem állott szándékában a makacs trónkövetelő hatalomra juttatása. A Dél-Itália meghódítására készülő Manuel Komnenos célja ugyanis ekkor csupán az volt, hogy megleckéztesse, megbüntesse a lázadó szerb alattvalóinak segítségét nyújtó magyarokat. A büntető hadjáratnak megfelelően a császár csapatai a Délvidéken teljesen feldúlták a Szerémséget, és lerombolták Zimony várát; a Borisz alá rendelt seregrész pedig a Temesközt pusztította végig vandál módon. A megtorló hadműveletek befejeztével – a közben megérkező magyar hadak elől – a bizánciak birodalmuk területére vonultak vissza. A magyar–bizánci háborúskodások csak 1155-ben értek véget a II. Géza és Manuel által aláírt békekötéssel.²³ E harcok során – az 1150-es évek közepén – egy határmenti csetepatéban bizánci szolgálatban vesztette életét Borisz.²⁴ Úgy halt meg tehát, hogy számos kísérlete ellenére sem sikerült fejére tennie a magyar koronát. Ez azzal magyarázható, hogy egyrészt a nemzetközi helyzet igazán sohasem kedvezett a kívánt mértékben terve megvalósításához, másrészt pedig a korabeli Álmos-ági királyok (II. Béla, II. Géza) mindig jelentősebb társadalmi erőket tudtak az országban maguk mögött felsorakoztatni, mint Borisz.

Borisz fiai: Konstantinos Kalamanos Dukas és Stephanos tanultak apjuk darcaiból, s bár az előbbi 1163-tól, az utóbbi pedig már 1154-től hadvezérként szolgálta Manuel császárt, a magyar korona iránt egyikük sem mutatott különösebb érdeklődést.²⁵ Borisz helyére trónkövetelőként nem ők, hanem II. Géza testvérei: István és László hercegek léptek. Az ő történetük azonban a XII. századi magyar trónharcoknak már egy új fejezetét képezi.

МАКК FERENC

BORIS, UN PRÉTENDANT DU XIIe SIÈCLE

L'histoire des rois de la maison Árpád est en même temps l'histoire des prétendants, car à l'ombre de presque tous les souverains se cachaient un ou plusieurs aspirants au trône. Le prince Boris faisait partie de ces derniers au XIIe siècle qui voulait prendre d'abord la couronne de Béla II (1131–1141), puis celle de Géza II (1141–1162) à plusieurs reprises. Dans son article, l'auteur esquisse brièvement la carrière politique de Boris, en même temps il présente les lignes les plus importantes des choses de la Hongrie et de la politique internationale et les relations de celles-ci.

²² A korabeli magyar–bizánci–szerb kapcsolatokra és azok kronológiájára ld. pl. PAULER: i. m. 274–275, 282–288; J. Калив: Рашки велики жупан Урош II. Зборник Радова Византолошког Института XII. Београд 1970, 21–39; МАКК 1986, 131–139.

²³ Manuel említett magyar hadjáratára vonatkozó legfontosabb kútfők: A. MEINEKE: Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum. Bonnae 1836, 113–118; N 92–93.

²⁴ N 93; G 1770. – Borisz halálának pontos dátumát nem ismerjük.

²⁵ Borisz fiaira ld. a vonatkozó forráshelyekkel és szakirodalommal együtt МАКК F.: Magyar–bizánci kapcsolatok a XII. században. Kandidátusi értekezés. Szeged 1978, 123, 268.